

مبانی حفاظت از آثار شهدا در موزه

(مطالعه موردی: موزه شهدای تبریز)

مریم ماهی^۱

چکیده

در پی صیانت از ارزش‌های دفاع مقدس با راه‌اندازی موزه‌های شهدا، آثار به‌عنوان سند فرهنگی، بدون مطالعه و طراحی علمی، تنها جهت نمایش به موزه‌ها راه می‌یابد. این مقاله با رویکرد توصیفی - تحلیلی و مطالعه بر روی بیش از ۴۰۰۰ شیء، سند و اثر باقی‌مانده از شهدا در موزه شهدای تبریز تلاش می‌نماید شناختی دقیق‌تر از ارزش‌های موجود در آثار شهدا ارائه نموده و در پی پاسخ به این سؤال است که ارزش‌های مؤثر در تعیین مبانی و روش حفظ و مرمت آثار شهدا کدام است؟ بر این اساس ضمن معرفی و تبیین ارزش‌های مهم به مسأله اصالت در آثار شهدا پرداخته و با هدف یافتن اصول و روش حفظ و مرمت این‌گونه آثار، به بررسی روابط ارزش‌ها و اصالت آثار شهدا با چگونگی حفاظت می‌پردازد و در نهایت روش حفاظت پیشگیرانه را به‌عنوان بهترین روش برخورد با آثار شهدا بر اساس ارزش‌های موردبحث پیشنهاد می‌کند.

واژه‌های کلیدی

شهدا، سند، موزه، ارزش، اصالت.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۳/۳۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۲/۰۵

* این مقاله بر اساس نظر داوران و سردبیر فصلنامه، پژوهشی است.

Mahi.Maryam@Yahoo.Com

۱. کارشناس ارشد موزه شهدای استان آذربایجان شرقی

مقدمه

جنگ عنصری پویا و درعین حال واژه منجمد شده تلخ و نامطلوبی بر صفحات تاریخ است. ثبت اتفاقات جنگ در هر جامعه‌ای، در شرایط مختلف با دیدگاه‌های متفاوت به تناسب معیارها، ارزش‌ها و اصول حاکم فرهنگی آن جامعه، جدا از ضبط مکتوب تاریخی، در قالب‌های مختلف هنری و شیوه‌های متنوع با هدف مستندسازی واقعیات جنگ و حفظ و نگهداری آن صورت می‌گیرد. تلاش ایران در جهت حفظ ارزش‌های دفاع مقدس، بعد از گذشت ۳۰ سال، هنوز آن‌چنان‌که شایسته آثار باقی‌مانده از جنگ خصوصاً آثار شهداست، چشمگیر نیست. آثار نشانگر ایثارگری‌های مردمی در طی دوران هشت ساله دفاع مقدس، بی‌تردید جزء موارث فرهنگی - تاریخی این سرزمین به‌شمار می‌رود؛ و بایستی در زمانی نزدیک به زمان جنگ که آثار آن هنوز بر بدنه جامعه ملموس است، در حفظ و ارائه آگاهانه آن کوشید.

درک و شناخت آگاهانه از هویت آثار از منظر ارزش‌های موزه‌ای، در جایگاه حفظ میراث معنوی کمک فراوانی به ماندگاری اثر می‌نماید؛ چراکه عدم بررسی این موضوع، سبب ناشناخته ماندن ارزش‌های آن گشته و موزه‌ها با ابهاماتی شروع به کار خواهند نمود؛ که هم سبب تبدیل موزه‌ای پویا به موزه‌ای تنها آرشیوی شده و هم اقدامات حفظ ارزش‌های حاصل از دفاع مقدس در جامعه را کد خواهد ماند. همواره تلاش جامعه در پویایی و زنده نگه‌داشتن پیام شهدا بوده است؛ لکن از جوهر پیام شهدا، آن‌چنان‌که شایسته ایثارگری آنهاست، چندان سخن به میان نیامده است. حال می‌توان پرسید ارزش‌های فرهنگی نهفته در آثار شهدا چیست؟ و آثار شهدا به‌عنوان میراث فرهنگی با چه مفهوم و ارزشی از شهید باقی می‌ماند؟ حفظ و ارائه این آثار تا چه اندازه می‌تواند پیام‌رسان فرهنگ دفاع و شجاعت‌ها و ایثارگری‌های مردان جنگ و فرهنگ اسلامی دفاع مقدس باشد؟ این نوشتار ضمن تأکید بر ضرورت بررسی چنین موضوعی در زمان کنونی، بر اساس این فرضیه که آثار شهدا تنها آثار مادی نبوده و ارزش واقعی آن در

ورای مفاهیم معنوی مستخرج از آنها نهفته است و ارزش‌های آن بیشتر متمرکز بر جنبه معنوی است تا مادی، تلاش خواهد کرد تا به رفع برخی ابهامات در اهداف و کارکرد موزه‌های شهدا با بررسی ارزش‌ها و اصالت آثار بپردازد.

پیشینه تحقیق

تاکنون سی‌وپنج موزه با موضوع دفاع مقدس و شهدا در ایران تأسیس شده؛ که بیست‌ویک^۱ موزه، خاص آثار شهدا است. عمده تحقیقات در حوزه موزه‌های شهدا در قالب پایان‌نامه مقطع کارشناسی، بر محور آثار و موزه دفاع مقدس از دیدگاه معماری برای طراحی موزه جنگ با ساختار پیکره کلی تاریخ جنگ و ادوات نظامی است؛ اما در خصوص حفاظت و نگهداری آثار شهدا تنها پژوهشی که صورت گرفته، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حمید مظاهری تهرانی با عنوان «شیوه‌های ارائه موزه‌های آثار به‌جا مانده از شهدای دفاع مقدس با تکیه بر اصول حفاظت، نگهداری و مرمت» است؛ که در دانشگاه هنر اصفهان به سال ۱۳۸۰ ارائه گردیده است. نگارنده در کار خود به بررسی و مطالعه علمی اشیاء به‌جای مانده از شهدا به‌عنوان بخشی از میراث فرهنگی کشور با طبقه‌بندی، آسیب‌شناسی و ویژگی‌های موزه موردنظر برای حفاظت آثار پرداخته و کمتر از ارزش آثار سخن به میان آورده است.

روش پژوهش

مقاله پیش‌رو بعد از اجرای پروژه راه‌اندازی موزه شهدای تبریز با ساماندهی آثار شهدا (۴۰۱۰ اثر) از مهرماه سال ۱۳۹۳ به مدت دو سال با رویکرد توصیفی - تحلیلی بر محوریت بررسی فرهنگ و تاریخ صورت گرفته است؛ تا دیدگاه‌های مختلف را

---

۱. بر اساس آخرین گزارش ارائه شده در پائیز سال ۱۳۹۸ از سوی اداره کل آرشیو و موزه‌های شاهد سازمان بنیاد شهید و امور ایثارگران استان تهران، بیست و یک موزه شهدا در سراسر کشور تأسیس شده و فعال است.

درزمینه مطالعه آثار شهدا (میراث مادی - معنوی) موردبررسی قرار دهد. در کل مراحل اجرایی در دو مرحله تئوریک با بررسی مفاهیم ارزش در آثار شهدا و نیز مرحله عملی بامطالعه آثار شهدای استان آذربایجان شرقی به همراه بررسی عملکرد موزه شهدای تهران که تا حدودی تنها موزه استاندارد از لحاظ حفظ آثار بین موزه‌های شهدا در سراسر کشور می‌باشد، بوده است.

آثار شهدا و میراث فرهنگی

میراث به‌جا مانده از هر فردی، به فراخور جایگاه اجتماعی و شخصیتی متفاوت است. از برخی افراد تنها خاطره‌ای در ذهن افراد خانواده‌هایشان باقی می‌ماند؛ اما برخی دیگر با میراث به‌جا گذاشته از خود، روند تکامل یک جامعه را نیز تغییر می‌دهند. شهدا با توجه به ماهیت معنوی شهید و اهمیت جهاد و شهادت در فرهنگ اسلامی، در واقع از این نوع‌اند. شهیدان و آثار آنان موارث فرهنگی دفاع مقدس بوده و از خودگذشتگی و ایثار آنان که رفته‌اند تا ابد در ذهن‌ها و یادها جاری خواهد بود. با توجه به اینکه موزه، جایگاه نمود گونه‌های مختلف آثار و ارزش‌های مجموعه آنها است، بنابراین در موزه‌های شهدا با آثار مادی که از لحاظ ارزش‌های معنوی و اجتماعی حائز اهمیت است، مواجهیم.

طبق ماده یک قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی کشور مصوب ۱۳۶۴/۱۱/۱۰: «میراث فرهنگی شامل آثار باقی‌مانده از گذشتگان است که نشانگر حرکت انسان در طول تاریخ است و با شناسایی آن زمینه شناخت هویت و خط حرکت فرهنگی او میسر می‌گردد و از طریق زمینه‌های عبرت برای انسان فراهم می‌آید» (صمدی‌رندی، ۱۳۶۷: ۵).

با استناد به «قانون حمایت از اموال فرهنگی، مصوب ۱۹۸۴ م در کشور ژاپن، موارث فرهنگی در چند بخش به رسمیت شناخته شدند: میراث فرهنگی ملموس،

میراث فرهنگی غیرملموس، اموال (فرهنگ عامه)» (یوکیلتو، ۱۳۷۷: ۱۲۷)؛ و در سند نار، مصوب ۱۹۹۴ م منابع اطلاعاتی که قابلیت شناخته شدن به‌عنوان اثر را دارد، بدین‌صورت تعریف شد: «کلیه منابع یادمانی، مکتوب، سمعی و بصری که شناخت ماهیت، معنا و تاریخ یک مال فرهنگی را امکان‌پذیر می‌سازد» (یوکیلتو، ۱۳۷۷: ۱۳۳)؛ بنابراین آثار شهدا به‌عنوان اموال ملموس فرهنگی حامل پیامی معنوی با نام فرهنگ پایداری است که به‌صورت یکپارچه از جریان وحدت شرکت‌کنندگان در دفاع میهنی خبر می‌دهد. اگرچه مقوله فرهنگ اینار و شهادت توأم با سؤالات زیادی است؛ ولی در تحلیل آن و بررسی آثار باقی‌مانده از شهدا، به‌راحتی می‌توان پیام‌های نهفته را درک و لمس نمود.

از منظر باستان‌شناسی اثر به هر شی‌ای که ساخته، پرداخته یا مورد استفاده بشر می‌شود (Spaulding, 1985: 303). یا بازتاب فعالیت‌های فرهنگی او باشد، گفته می‌شود (Hole & Heizer, 1969: 13).

بر این اساس می‌توان کلیه آثار به‌جای مانده از شهید را که نشانگر روند رشد و بالندگی وی در زمان حیاتش بوده و منجر به شکل‌گیری تفکر دینی جهاد در راه خدا در وی شده است؛ را در محدوده آثار فرهنگی قرار داد. در مطالعه بیش از ۴۰۰۰ اثر موزه شهدای تبریز، با تشخیص و انتخاب ۳۵۰۰ اثر به‌عنوان اثر موزه‌ای در سه بخش آثار اسنادی، آثار فعالیت‌های نظامی و آثار شخصی طبقه‌بندی گردید؛ که در جدول ۱ ارائه می‌شود.

جدول ۱. مجموعه آثار شهدای مطالعه شده در موزه شهدای تبریز (مأخذ: نگارنده)

موضوع مجموعه	زیرمجموعه	نمونه اثر
آثار مستندات	فیلم و عکس	نگاتیو
	دست نوشته ها	نامه ها، وصیت نامه ها، خاطرات
		برگه یادداشت های روزانه (دل نوشته، شرح حال)
آثار نظامی	لبسه نظامی	دفترهای درسی و کاری
	لوازم رزمی	پیراهن و شلوار، فانوسقه
		فشنگ، ترکش خمپاره، اسلحه
آثار شخصی	کتاب مورد مطالعه شهید و متعلق به وی	کتاب های درسی
	آثار هنری (نقوش و طرح ها تداعی گر شرایط جنگ)	کتاب های مطالعاتی (تعیین خط فکری شهید)
		آثار هنری ساخته شده از فشنگ ها: هواپیما
	لوازم ورزشی و هنر رزمی	قالی بافت، کوبلن دوزی
		نقاشی روی شیشه و کاغذ
		ابزار نانچکو، طناب بازی
	لوازم عبادت	جانماز و تسبیح، قرآن کوچک جیبی، کتب دعا

اکنون بر اساس اطلاعات اولیه ارائه شده، به بررسی ارزش های آثار موزه ای شهدا و معیارهای تعیین آنها می پردازیم: نگاه علمی انسانی و مطالعات فرهنگی

بررسی معیارهای ارزش در آثار شهدا

«ارزش به معنی بها، قیمت، شایستگی، برازندگی، قابلیت، استحقاق و اعتبار یک سند است» (معین، ۱۳۷۱: ۱۹۹)؛ «درواقع می توان گفت که ارزش از بنیادی ترین عوامل در تبیین اندیشه، عمل یا اعمال فرد و همچنین شکل گیری حیات اجتماعی است. برای همین ارزش ها، معیارهایی هستند که به فرهنگ کلی و جامعه معنا می دهد» (نیک گوهر، ۱۳۶۹: ۲۸۰). «ارزش بودن امور به ماهیت ارزش های فرهنگی و باورهای جامعه بستگی دارد» (صانعی، ۱۳۷۲: ۱۰۰).

«در فرهنگ فلسفی لالاند^۱، مفهوم ارزش در ارتباط با اشیاء، کارکرد آنها و نسبت انسان با آنها، در چهار بُعد آمده است:

۱. درجه تعلق ارزشی: تا چه حد مورد آرزو و علاقه فرد یا گروه است؛

۲. ارزش ذاتی: چه مقدار شایستگی توجه و علاقه‌مندی دارد؛

۳. ارزش کارکردی: چه هدفی را برآورده می‌سازد؛

۴. ارزش مبادله‌ای: در یک گروه و زمان معین، چه مقدار ارزش مبادله‌ای دارد»

(بیرو، ۱۳۶۶: ۲۴۴-۲۴۵).

بروس کوئن^۲ در کتاب مبانی جامعه‌شناسی (۱۳۷۲: ۶۱) می‌نویسد: «ارزش‌ها احساسات ریشه‌دار و عمیقی است که اعضای جامعه در آن شریکند، این ارزش‌ها اعمال و رفتار جامعه را تعیین می‌کنند.»

آثار با وجود ارزش‌ها، پیام‌آور دوره‌ای خاص بوده که از اهمیت والایی برخوردار است. در مورد موارث فرهنگی این آثار با ارزش‌های تعریف شده که مکمل اسناد تاریخ بشرند؛ می‌تواند در موزه‌ها به نمایش درآید (آگراول، ۱۳۶۳: ۵). با توجه به اینکه ارزش یک شیء موزه‌ای در اطلاعات مستتر در آن است، بنابراین معیارهای ارزش‌گذاری بر اساس همین اطلاعات معین می‌شود. «آثاری چون یک لباس خون‌آلود، یک قرآن جیبی، وصیت‌نامه سوخته‌شده و سربند گره‌خورده شهیدی، به‌عنوان یک اثر موزه‌ای چون اسنادی است که به بهترین و گویاترین فرم، بیانگر لحظات مهمی از حیات یک ملت و تاریخ است. درواقع هویت این آثار، به ارزش سندی خود و

۱. فرهنگ اصطلاحی و انتقادی فلسفه، تالیف: آندره لالاند (۱۹۶۳-۱۸۶۷ م) فیلسوف معاصر فرانسوی است. دائره‌المعارف گنجینه‌ایی است از حاصل کار فلاسفه که نظرات و عقاید متقدمین و متجددین هر دو در آن گرد آمده و در سال ۱۹۲۳-۱۹۰۲ م در پژوهشنامه انجمن فلسفه فرانسه به چاپ رسیده است.

2. Bruce Cuen

متصل شدن به اشخاص، مکان‌ها و لحظات تاریخی، دارای هویت گردیده و از شکل جنس به یک/اثر تبدیل می‌شود» (مظاهری، ۱۳۸۴: ۳) و بدین سبب «مفهوم جاری در اثر با مجموعه‌ای از ارزش‌ها پیوسته بوده، به اثر ارزش می‌بخشد» (سامانیان و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰).

هر اثر در دو حالت می‌تواند ارزشمند محسوب شود: یکی ذاتاً دارای ارزش بوده و دیگری بعد از تحمّل رویدادها و اتفاقاتی دارای ارزش شده باشد. بنابراین ارزش‌های موجود در آثار شهدا در این دو حالت و بیشتر در حالت دوم، مورد بررسی قرار می‌گیرد. ناگفته نماند که تنوع ارزش‌ها را در ارزش‌های محسوس و مادی و ارزش‌های معنوی که در کالبد مادی تجلی نموده است را نیز می‌توان مشاهده کرد. «ارزش‌ها عمدتاً ممکن است جنبه نظری و تئوریک داشته و به صورت بصری قابل مشاهده نباشد. از این رو، تبدیل ارزش‌های نظری به صورت تصاویری که هویت نامیده می‌شود، می‌تواند نقش عمده‌ای در ایفاء و آشکارسازی آن داشته باشد» (رهنما، ۱۳۸۸: ۲۱).

بنابراین، با توجه به اهمیت ارزش و چگونگی تعریف و ابعاد مختلف آن در جامعه‌ای که اثر در آن تعریف و ارائه می‌شود؛ ارزش‌های آثار شهدا در ابعاد و شاخه‌های زیر قابل بررسی است:

۱. بعد فرهنگی؛
۲. بعد تاریخی؛
۳. بعد اسنادی؛
۴. بعد اجتماعی: دینی و مردم‌شناسی.

اکنون به بررسی ابعاد مختلف ارزش‌های آثار شهدا می‌پردازیم.

بعد فرهنگی

واژه فرهنگ^۱ در لاتین از ریشه کالتیویت^۲ به معنی پرورش گیاهان و زمین، گرفته شده است (رفیع پور، ۱۳۸۷: ۲۹۴). فرهنگ در گروه فرهنگی ۱۹۸۳ م یونسکو^۳، چنین تعریفی دارد: «مجموعه‌ای پیچیده از خصوصیات احساسی، فکری و غیرمادی که به عنوان شاخص جامعه یا گروهی اجتماعی مطرح می‌شود». آنتونی گیدنز^۴ جامعه‌شناس نامدار انگلیسی (۱۹۸۹م) فرهنگ را چنین تعریف می‌نماید: «ارزش‌هایی که اعضای یک گروه معین دارند. هنجارهایی که از آن پیروی می‌کنند» (گیدنز، ۱۳۸۶: ۱۴). علاوه بر فرهنگ کلی حاکم بر هر جامعه، طبقات و قشرهای مختلف جامعه نیز دارای فرهنگ ویژه هستند، که خرده‌فرهنگ^۵ خوانده می‌شود؛ که شامل دستگامی از ارزش‌ها، سلوک‌ها، شیوه‌های رفتار و طرز زندگی یک گروه اجتماعی است که از فرهنگ مسلط جامعه مفروض، متمایز ولی با آن مرتبط است (سازگارا، ۱۳۷۷: ۹۸-۹۹) و نقش مهمی در شناخت فرهنگ به دلیل ایجاد آگاهی از تاریخ یک قوم و حوادثی که در طول قرون و اعصار بر آن قوم گذشته ایفا می‌کنند (صالحی امیری، ۱۳۸۹: ۴۹).

شهادت اگرچه بخش مهمی از فرهنگ اسلامی محسوب می‌گردد، چنانچه جهاد در راه خدا در زمره فروع دین قرار گرفته و در موقع نیاز از واجبات امر است. لکن فرهنگ حاکم بر رفتار و گفتار افراد در یک جنگ جهادی و نیز شهادت‌طلبی و شهادت آنان در یک برهه تاریخی ممکن است در دسته خرده‌فرهنگ‌های جامعه در آن برهه زمانی قرار گیرد. به عبارتی فرهنگ حاکم بر جامعه ایرانی در طی دفاع مقدس فرهنگ

1. Culture
2. Cultivate, Cult
3. Unesco
4. Anthony Giddens
5. Subcultur

اسلامی بوده اما فرهنگ حاکم بر نواحی جنگی یک‌خرده فرهنگ برگرفته از فرهنگ اسلامی و انقلابی بوده است که اوج اعتلای آن در شهادت نمود می‌یافت.

از منظر دینی شهید^۱ دارای خلیات و مراتبی در نزد خداوند بوده که شایستگی کشته‌شدن در راهش را پیدا می‌کند و در جامعه ماندگار است؛ و سایرین برای نیل به سعادت، خصائص وی را الگو قرار می‌دهند و این الگوی رفتاری و اخلاقی فرهنگ شهادت را می‌سازد؛ بنابراین در فرهنگ شهادت با امری معنوی مواجهیم که این امر می‌تواند در آثار و اشیاء به‌جای مانده از دوران جنگ متجلی گردیده و معنی یابد؛^۲ و شامل رفتارها و کنش‌هایی مبنی بر حماسه‌آفرینی، مقاومت و شهادت‌طلبی با الهام از امام حسین (ع) و حادثه کربلا به همراه مفاهیم شهادت، شهید و به‌ویژه پیام شهید است (شیخ‌زاده، ۱۳۸۹: ۱-۲).

بر این اساس آثار مادی بجای مانده از شهید، علاوه بر یادآوری موضوعات غیرملموس احساسی و معنوی در وجود هر بیننده‌ای، دارای پیامی معنوی است؛ که می‌تواند دلایل جهاد و شهادت را بازگو نموده و نشانگر رشادت‌های شهدا و نیز رفتار آنها بر اساس منش دینی در طی دوران جنگ باشد؛ همچنین بر ارزش‌های فرهنگ اسلامی و حفظ و ترویج آن تأکید نموده و به‌عنوان فرهنگ خاص زمان و مکان خویش تلقی گردد.

۱. واژه شهید به معنای شاهد، گواه و کشته شده در راه خدا است. شهید از ریشه شهید در لغت عرب با مشتقات متعدد در اصل معنی حاضر بودن در یک محل است. همچنین به معنی کسی که چیزی را با چشم خود دیده و کسی که آنچه را دیده بیان می‌کند، آمده است (شیخ‌زاده، ۱۳۸۹: ۱)

۲. در بخشی از پیام امام خمینی (ره) (صحیفه نور، ج ۲۰: ۶۲) خطاب به خانواده‌ایثارگران در تاریخ ۱۳۶۵/۱۱/۱۶ هـ ش آمده است: «و چه غافل‌اند دنیاپرستان و بی‌خبران که ارزش شهادت را در صحیفه‌های طبیعت جستجو می‌کنند و وصف آن را در سرودها و حماسه‌ها و شعرها می‌جویند و در کشف آن از هنر تخیل و کتاب تعقل مدد می‌خواهند؛ و حالا که حل این معما جز به عشق میسر نگردد که بر ملت ما آسان شده است.»

بعد تاریخی

توجه به معنی و ارزش گذشته در هر جامعه از پیش‌نیازهای دریافت مفهوم میراث فرهنگی در آن جامعه است. بر اساس نظر کار^۱ تاریخ‌دان معاصر انگلیسی، گذشته مورد مطالعه مورخ گذشته‌ای مرده نیست و به‌نوعی در حال زندگی است (حجت، ۱۳۸۰: ۳۴).

میراث گذشتگان، رویدادهای تاریخی را بدون واسطه، به‌زمان حال منتقل می‌نماید. آثار باقیمانده از جنگ و به‌خصوص آثار به وجود آمده توسط شهدا همچون دست‌نوشته‌های آنان در شرایط متفاوت جبهه، با عناوین وصیت‌نامه‌ها، نامه‌ها (اداری، شخصی)، خاطرات و یادداشت‌های روزانه (دل‌نوشته، شرح حال)، گواه زنده تاریخ دفاع ملی میهنی بوده و به قطعیت در مورد چگونگی و بررسی هویت و چگونگی دفاع مقدس و شخصیت‌های آن، حامل اطلاعات کثیری برای نسل کنونی و زمان آتی است؛ بنابراین از بعد تاریخی، اسناد و آثار شهدا به‌دلیل ارائه تاریخی مستند از جنگ هشت ساله، حاوی ارزش بوده و ضرورت حفظ آن در موزه برای مطالعات و پژوهش‌های تاریخی آشکار است.

دیدگاه نوستالژی^۲ نسبت به گذشته و تاریخ که در روند انقلاب صنعتی به وجود آمد، با دریافت ویژه‌ای از میراث فرهنگی بر تقدس آنچه به گذشته تعلق دارد، است. این دیدگاه نسبت به آثار جنگ، توأم با حس و نگاه متفاوتی است؛ و به دلیل ایجاد

1. Carr

۱. «نوستالژی یا غم‌غربت، اصطلاحی است پزشکی که برای نخستین بار در قرن هفدهم برای شرح دل‌تنگی‌های سربازان سوئیدی دور از وطن به کار گرفته شد که تنها نوعی زاری برای گذشته نیست؛ بلکه در عین حال پاسخی است به شرایط موجود. نوستالژیک فراز و فرودهایی داشته به ویژه اخیراً قوت بیشتر یافته و نوستالژی قرن بیستم نوع جدید آن است. لوونال در کتاب گذشته سرزمینی بیگانه است، می‌نویسد: امروز نوستالژی تکیه کلام، نگاه به گذشته در دنیاست» (حجت، ۱۳۸۰: ۳۱-۲۸).

خاطرات بسیاری در ذهن افراد جامعه از شرایط زمان دفاع در برابر تهاجم نیروی بیگانه، چه آنهایی که مستقیماً در جنگ حضور داشته و چه سایرین، اهمیت ویژه‌ای در بررسی آثار جنگ و شهدا می‌یابد. این دیدگاه غیر از یادآوری شرایط جامعه در آن زمان، تداعی‌گر خاطرات افراد و چگونگی واکنش مردم در قبال پدیده همه‌گیری بنام جنگ است. با توجه به نگاه نوستالژیک، این موضوع با اتصال مستقیم بیننده به مفهوم زمان که یکی از عناصر شاخص تعیین ارزش‌های تاریخی است، تأثیر رسایی در انتقال مفهوم و پیام اثر موزه‌ای می‌تواند داشته باشد و اثر بار ارزش و اصالتی چندین برابر به خود می‌گیرد که به‌خوبی می‌توان چهره‌ی زمان پرالتهاب دفاع ملی و رشادت‌های رزمندگان را در آن مشاهده نمود. ژاک بولین^۱، مدیر موزه جنگ جان فرانسه معتقد است: «زمینی که بر آن خون ریخته شده، زمان خواهد خواست تا به سخن زبان باز کند؛ و هر آنچه در عالم وجود دارد شاهده‌ی بر احوال خویش است؛ پس اشیاء مانده از جنگ و شهدا با وجودشان، ما را به تأمل خواهد خواند» (کیوان‌نیا، ۱۳۸۶). به عقیده کنستانتین سیمونوف^۲ «ما باید در مسیر جدید توسعه اجتماعی در این مسائل تأمل کنیم. این توسعه بدون میهن‌دوستی، بدون یاد شهدا و مواظبت از شرکت‌کنندگان بازمانده جنگ امکان‌پذیر نیست». راه‌هایی که سربازان در جبهه‌ها پیمودند، از سال‌های دور به امروز منتهی می‌شود. گره‌های فاجعه‌بار علت و معلول سیاست، تئاتر خونین رویارویی جنگی در شرق، غرب و روزها و شب‌های پراضطراب و مصیبت‌بار مردم غیرنظامی گویا در اشیای نمایشی موزه منجمد شده است. این نشانه‌های زمان اعم از نقشه زرد شده ستاد کل، کلاهخود سرباز، نامه‌ای از جبهه و شماره تاریخی روزنامه با گزارش پیروزی... تمام اینها اسامی و رویدادهایی را زنده می‌کند که گویای تجربه‌ای روحی و

---

1. Jacques Boolean

2. Konstantin Simonov

عملی‌ای هست که بهای گزافی بابت آنها پرداخته شد. نام این تجربه خاطره تاریخی است (سنایی، ۱۳۸۳: ۳۷).

پس بنابراین آنچه تفاوت اساسی میان نمایش اشیاء در موزه و واقعیت رخ داده را نیز نشان می‌دهد، مفهوم زمان است که مفهومی پویا و گذراست. حال آنکه اشیاء موزه‌ای حالتی منجمد و غیرپویا داشته و تنها نشانی از آنچه در زمان بر صاحبان آثار گذشته است؛ و تنها با قرارگیری و چیدمان درست در کنار خاطرات جنگ به‌عنوان اسناد تاریخی تداعی‌گر شرایط آن زمان می‌تواند باشد.

بعد اسنادی

در تبصره ماده اول قانون سازمان اسناد ملی ایران مصوب ۱۳۴۹/۲/۱۷ این‌گونه آمده است: «کلیهٔ اوراق، مراسلات، دفاتر، پرونده‌ها، عکس‌ها، نقشه‌ها، کلیشه‌ها، نمودارها، فیلم‌ها، نوارهای ضبط‌صوت و سایر اسنادی که در دستگاه دولت تهیه‌شده یا به دستگاه دولت رسیده است و به‌طور مداوم در تصرف دولت بوده از لحاظ اداری، مالی، اقتصادی، قضایی، سیاسی، فرهنگی، علمی، فنی و تاریخی به تشخیص سازمان اسناد ملی ایران ارزش نگهداری داشته باشد» (تارنمای سازمان کتابخانه ملی و اسناد کشور، قسمت قانون اساسنامه سازمان).

در فیلم مستند موزهٔ کان فرانسه^۱ (۱۳۸۶) تعریف اسناد جنگ چنین مطرح می‌شود: «اسناد باقی‌مانده از زمان جنگ، از زوایای مختلف سنلای است از:

- هویت جنگ و سند چرایی و چگونگی آن؛
- سندی از اسرار عملیات‌ها و اتفاقات آن؛

---

۱. مجموعه مستندات تلوزیونی تولید شده از موزه‌های جنگ دنیا به همت بنیاد حفظ و نشر ارزش‌های دفاع مقدس در سال ۱۳۸۶ و توسط شاهرخ کیوان‌نیا تهیه شده است.

- سندی از اتحاد مردمی و یکرنگی آنها؛
- سندی از مظلومیت ملت و خصوصاً شهداء؛
- سندی از عمق فاجعه و به دنبال آن، نشان از فداکاری‌ها؛
- سندی از تاریخ، فرهنگ، سیاست و ... ؛

اسناد پویا، حکایتی را روایت می‌کند که کارکرد آن بیش از روایت یک داستان تاریخی صرف است. آنها به‌عنوان عناصر بصری، واکنش‌هایی مثل رجوع به گذشته، غرور و عزت‌نفس، همدلی و وحدت و یا اندوه و غم، احترام و تحسین و غیره را بسیار قوی‌تر از کلمات یک کتاب برمی‌انگیزند و مخاطبان را به یک تجربه مشترک پیوند می‌دهند» (کیوان‌نیا، ۱۳۸۶).

از میان آثار و اسناد، «اسناد مکتوب جنگ که شامل: وصیت‌نامه‌ها، مناجات‌نامه‌ها، خاطرات، جواب‌نامه‌ها، تلگرام‌ها و نیز نامه‌های پیرامونی جنگ که ممکن است میان فرماندهان سطوح مختلف جبهه یا فرماندهان و حاکمان طرفین جنگ مبادله شده باشد» (مجموعه دستورالعمل‌های مرکز اسناد ایثارگران بنیاد شهید و امور ایثارگران، بی‌تا: ۲۹)، از جمله اسنادی است که گذشته از ارزش‌های تاریخی و فرهنگی، یکی از ابزارهای متعدد اطلاع‌رسانی و به عبارت واضح‌تر به‌عنوان یک رسانه مهم مطرح است.

اسناد حاصل از جنگ وسیع‌ترین وجه مادی میراث جنگ را دربردارد این اسناد شامل اسناد رسمی و غیررسمی است و شامل تمامی وجوه جامعه‌شناختی جنگ می‌تواند باشد. اسناد بجای مانده از شهداء عمدتاً حاوی مطالبی معنوی و به‌ویژه دربردارنده دلایل حضور در جنگ و وصایای آنان به ادامه‌دهندگان راهشان است که عمدتاً توصیه‌هایی معنوی است.

بعد اجتماعی

«واژه نظام^۱ برگرفته از ریشه نظم است. نظم نتیجه نهایی انتظام و در نتیجه ذات زندگی است؛ از این رو از دیرباز مفهوم جامعه را با کلمه نظم اجتماعی بکار می‌برند» (آگبرن، ۱۳۵۷: ۲۶۳). «نظام اجتماعی عبارت است از مجموعه نقش‌های اجتماعی» (ریترز، ۱۳۷۴: ۷۶).

«از مفروضات اساسی نظریه تالکتوت پارسونز^۲ (۱۹۰۲-۱۹۷۹ م) جامعه‌شناس آمریکایی این است که مفهوم نظام اجتماعی مفهومی انتزاعی و تحلیلی است که می‌تواند برای تحلیل گروه‌ها در هر شکل و در هر مقیاس بکار گرفته شود؛ اما جامعه جماعتی است نسبتاً خودکفا که اعضای آن به ارضای تمامی نیازهای فردی و اجتماعی خود قادرند در چهارچوب جامعه، به حیات خود ادامه دهند» (توسلی، ۱۳۷۶: ۲۴۸)؛ و ارزش‌های اجتماعی شامل آن چیزی است که اعضای یک جامعه آن را گرامی داشته، در آن وفاق نسبی دارند (اخترشهر، ۱۳۷۹: ۳۲).

زمان کاربرد آثار شهداء، دهه شصت بوده و ایدئولوژی حاکم بر جامعه، یک نظام اسلامی است؛ بنابراین در ارزیابی ارزش‌های آثار شهداء ضرورت دارد به ارزش‌های اجتماعی آن زمان نیز اشاره گردد. ارزش‌هایی که نشأت گرفته از اندیشه‌های حضرت امام خمینی (ره)^۳ در جامعه شکل گرفت. ایشان در باب ارزش‌های اجتماعی معتقد بودند: «اولاً: ما معیارها را باید معیارهای الهی قرار دهیم. ثانیاً: در ارزش‌های الهی، راه

1. System

2. Taktvt Parsons

۲. امام خمینی (ره) علاوه بر رهبر حکومت اسلامی ایران که با انقلاب مردمی کشور را به استقلال رساند، «خود به شخصه فقیهی بلندمرتبه، متکلمی بزرگ، عارفی سالک، بااخلاقی فروتن، سیاستمدار بصیر و غیره بود که همه دانش‌های متنوع او، انسجامی درونی داشت و روح و جوهر آنها، توحید و جهت آنها، تقرّب به خدا و بندگی و رسالت انسان در این جهان، یعنی انجام تکلیف الهی بود» (رجبی، ۱۳۸۷: ۱۰).

به‌سوی انبیاء و ائمه است؛ درحالی‌که در ارزش‌های مادی، راه به‌سوی شیاطین است. در نتیجه آنچه ارزش دارد، ارزش از طریق انبیاء است» (صحیفه نور، ج ۱۳: ۱۲۸ - ۱۳۲).

بنابراین از نظر حضرت امام هر آنچه منشأ آن الهی باشد دارای ارزش است؛ ارزش‌های دینی اسلامی چون ایمان، یاد خدا، استقامت و پایداری، شهادت‌طلبی، امداد غیبی، امید به یاری خداوند و... که بر جامعه ایران در دهه شصت حاکمیت داشت در مسیر تعالی انسان و تقرب وی به درگاه الهی قرار می‌گرفت. این‌گونه ارزش‌ها ناشی از نیروهای فوق طبیعی تلقی شده است (ترنر، ۱۳۷۸: ۴۱۸) و ارزش‌هایی را شامل می‌شود که معنویت را وارد حیات بشر ساخته و دارای تقدس هست (اخترشهر، ۱۳۷۹: ۳۲). بر این اساس «در جامعه اسلامی که فرهنگ اسلامی رعایت می‌شود، ارزش‌های اسلامی در عملکرد و رفتار مردم تجلی پیدا می‌کند و هر بیننده‌ای می‌تواند نمود این ارزش‌ها را که در قالب یک نظم اسلامی پدیدار می‌شود را مشاهده کند» (مضطرزاده، ۱۳۷۵: ۹۹).

با توجه به عظمت شخصیت و حماسه‌آفرینی رزمندگان؛ هر یک با عقیده‌ای در جهاد مقدس شرکت جسته و به میزان درک خود از آن بهره برده‌اند. در این میان شهدا هر کدام مراتبی را برای خود رقم زدند که با مرور برخی حوادث منطبق با خبرهای قبل از وقوع، بیش‌ازپیش به درک شهودی و مقام نیکوی آنان می‌توان پی برد. ارزشمندی آثار به‌جای مانده از شهدا رابطه مستقیمی با کیستی و چیستی شهید و ارزش‌های آن می‌تواند داشته باشد و از دیدگاه موزه‌ای به‌عنوان مرکز فرهنگی اجتماعی، آثار متعلق بدان‌ها به‌خصوص وصیت‌نامه‌هایشان نیز ارزشی مضاعف می‌یابد.

وجود آثاری چون جانماز و قرآن به همراه شهید نشانگر این موضوع است که رزمنده با تمسک به آیات قرآن کریم و توکل به خدا و توسل به خاندان امامت و ولایت (ع) گام برداشته و یاد خدا را غالب بر هر چیزی می‌دانست. آنچه از اهمیت

زیادی برخوردار است، ایمان راسخ رزمنده و تکیه بر آموخته‌های دینی خود بوده و اختیار وی را در انتخاب این راه نشان می‌دهد. در اهمیت جهاد و شهادت به‌عنوان یکی از ارزش‌های اسلامی، همین بس که تعداد آیات جهاد در قرآن، بیش از تعداد آیات عبادت است (جدول ۲). علاوه بر آیاتی که به‌طور مستقیم در مورد جهاد و شهادت نازل شده، آیاتی نیز در قرآن آمده است که درباره لزوم و وجوب جهاد و نکوهش کسانی که از جهاد سرباز زدند؛ مثل آیات: نساء/ ۸۴، انفال/ ۳۹ و توبه/ ۱۳ و ۱۴ و ۲۹. با اشاره به آیه ۱۰ سوره حدید نیز جهاد در اوضاع بحرانی و سختی، برتر از جنگ و جهاد در دوران قدرت اسلام آمده است؛ همچنین در احادیث از اهل سنت و شیعه به برتری مقام شهدا اشاره شده است.

جدول ۲. آیاتی که مستقیماً از مقام شهید سخن گفته است

سوره: آیه	مفهوم آیه	سوره: آیه	مفهوم آیه
بقره: ۱۵۴	زنده بودن کشته‌شدگان در راه خدا	نساء: ۱۰۰	مژده بر جهادگر و آمرزیده شدن او
آل عمران: ۱۳۹-۱۴۸	فاتح بودن ایثارگران در جنگ	توبه: ۲۰-۲۱	بشارت بر جهادگران به رحمت خدا و بهشت
آل عمران: ۱۵۷-۱۵۸	آمرزش کشته‌شدگان در راه خدا	توبه: ۱۱۱	معامله خدا با جان جهادگر
آل عمران: ۱۶۹-۱۷۱	مژده بر جهادگران	احزاب: ۲۳	وصف مؤمن در وفای به عهد و شهادت
آل عمران: ۱۹۵	مژده بر جهادگران	محمد: ۴-۶	مژده بر کشته‌شدگان در راه خدا
نساء: ۶۹	مژده بر مؤمنان در هم‌نشینی با شهدا	حج: ۵۸-۵۹	مژده بر جهادگر
نساء: ۷۴	مژده بر جهادگر	حدید: ۱۹	شرح حال نیک شهدا

مردم‌شناسی: از وجوه دیگر بعد اجتماعی آثار شهدا، وجه شناخت مردم است که پس از مطالعه و مستندنگاری بیش از چهار هزار اثر باقی‌مانده از شهدا، به‌عنوان یکی از ابعاد ارزشمند بدان اشاره می‌شود.

«مردم‌شناسی در زبان انگلیسی انسان‌شناسی^۱ مطالعه انسان، در زبان فرانسه مردم‌شناسی^۲ مطالعه اقوام و در زبان آلمانی فولکرکونده^۳ مطالعه اقوام ابتدایی است» (عسکری‌خانقاه، ۱۳۷۳: ۱۵۵).

در مطالعه آثار شهدا، به حضور مردمی و اقشار و طبقات مختلف جامعه می‌توان پی برد. همچنین شیوه زندگی اجتماعی آن دوره نیز در این آثار به خوبی بارز و مشخص است؛ از جمله: اسکناس و سکه‌های رایج آن زمان، مدارک و شیوه‌های تحصیلی، حقوق و خدمات شهروندی، البسه و نوع پوشش مردمی (مردان، زنان و کودکان)، آداب و سنن و اعتقادات و... برای افرادی که جنگ را لمس کرده‌اند، لذت‌بخش بوده؛ و برای نسل جنگ ندیده نیز انعکاسی از اطلاعات اجتماعی آن دوره است. هم‌چنان‌که در شناخت جامعه توجه به زیرساختار اجتماعی، اطلاعات زیادی را سبب می‌شود. «از این‌رو مجموعه یک جامعه یا سازمان را نمی‌توان شناخت، مگر آن که عناصر سازنده و نحوه آرایش آنها در داخل کل شناخته شود» (فرید، ۱۳۷۶: ۱۳۰).

در بررسی آثار شهدا، هدف مطالعه و ارائه آماری شناخت مردم و در پی آن پرداختن بر وقایع اجتماعی نیست؛ بلکه صورت دیگر ارزش‌های موجود در آثار بوده که بحث مردم‌شناسی را ضروری ساخته است. چراکه «هدف مردم‌شناسی مشاهده جوامع برای شناخت واقعه‌های اجتماعی است که به ثبت و ضبط این واقعه‌ها پرداخته و آمارهای مربوط را تدوین و برقرار می‌سازد و به انتشار اسناد و مدارک معتبر می‌پردازد» (فرید،

-
1. Antropologie
  2. Ethnologie
  3. Völkerkunde

۱۳۷۶: ۱۲۱)؛ و هریک از آثار منبع معتبری برای محققان علوم مردم‌شناسی می‌تواند باشد. شهیدان نماینده هویت خرده نظام‌هایی هستند که در دهه ۵۰ و ۶۰ در جامعه ایران اسلامی زندگی می‌کردند؛ و برای دفاع از کشور فداکاری‌ها نمودند. مطالعه هر کدام از شهدای مناطق بر اساس آثار به ارث مانده از آنها، وصف مردمی یک جامعه محسوب می‌شود که در نگاه مردم‌نگاری از اهمیت فراوانی برخوردار است. «مردم‌نگاری عبارت از مطالعه دقیق و همه جانبه تظاهرات مادی و غیرمادی فعالیت‌های انسانی در جامعه‌ای محدود است و می‌توان آن را مطالعه توصیفی مردم نامید» (روح‌الامینی، ۱۳۷۷: ۹۷). «مردم‌شناسی چنان با مردم‌نگاری وابسته است که امکان تفکیک بین آنها دشوار است. کار مردم‌نگاری تهیه مونوگرافی و گزارش‌های نسبتاً کاملی از همه مسائل مربوط به یک واحد اجتماعی و قابل تفکیک است و مردم‌شناسی با روش مقایسه‌ای و ترکیب آنها به نتیجه‌گیری کلی می‌رسد» (فرید، ۱۳۷۶: ۲۴). در نتیجه دانش مردم‌شناسی را می‌توان زیر ساخت بسیاری از مطالعات جنگ دانست.

در کل ارزش‌های فرهنگی، تاریخی، اسنادی، اجتماعی (دینی - مردم‌شناسی) به‌دست آمده در آثار را، به‌صورت ارزش‌های محسوس در بعد مادی و نیز ارزش‌های معنوی که در کالبد مادی تجلی یافته، می‌توان مشاهده نمود. لذا هر یک از آثار بر محور ارزش‌های نام برده شده، به‌عنوان یک اثر موزه‌ای و یا رد شده در این مقوله شناسایی می‌گردد.

مبانی نظری حفظ آثار شهدا و اصالت

بر اساس اینکه میراث فرهنگی و تاریخی در حال فرسوده‌شدن و زوال است؛ تا حد ممکن باید در حفظ تمامیت و ارزش‌های آن کوشید. آنچه در خصوص حفظ یا درمان آثار شهدا مهم شمرده می‌شود، توجه به مسأله اصالت در روند حفظ آن است.

اصالت از نظر لغوی به معنی درستی، صحت، اعتبار و سندیت است؛ و در مقابل جعلی بودن یا ساختگی قرار می‌گیرد. اصالت از دیدگاه هایدگر^۱ به معنای اندیشه‌ها و احساساتی است که واقعاً از صاحب خود بروز کرده باشد. معنی دیگر اصالت، نوآوری یا ابتکار است؛ یعنی برتری یک شیء یا یک شخص بر دیگری به دلیل خصوصیات تازه‌ای که از او یا از آن سرزده باشد (علیزاده، ۱۳۸۵: ۱۲۲). «اصالت ضمن مربوط بودن به هستی‌شناسی هنر، به‌عنوان یک آرمان، مطلوب دانسته می‌شود و می‌تواند موضوعی برای جستجو و کشف حقیقت فرهنگ باشد. از آنجا که پرسش در مورد اصالت یک بحث کلیدی در حفظ میراث فرهنگی است؛ درنهایت این معیار می‌تواند موضوعی برای کشف حقیقت نیز باشد. حقیقت نیز به میزان درک ارزش‌ها بستگی دارد؛ ارزش‌هایی که با گذشت زمان، فهم آنها نیز تغییر می‌یابند» (علیزاده، ۱۳۸۵: ۱۲۱).

مفهوم اصالتی که در قطعنامه ونیز (۱۹۶۴ م) آمده است، بر شالوده نظریه‌های حفظ اصالت مادی اثر رشد یافته بود؛ در سند جهانی نارای ژاپن (۱۹۹۴ م)، تفسیرهای جدیدتری از فرهنگ‌های دیگر منعکس شد و در بیانیه میراث معنوی در ۲۰۰۳ م. بر ارزش‌های میراث معنوی تأکید شده و جنبه‌های غیر مادی اثر نیز در نظر گرفته شد. در اجلاس نارا، مفهوم اصالت به‌صورت مفهومی مرتبط با شناسایی ارزش‌های متناسب با آن و نیز مفهومی که «در چارچوب زمینه‌های فرهنگی که این ارزش‌ها بدان تعلق دارند، مورد قضاوت قرار می‌گیرد» تعریف شد (یوکیلتو، ۱۳۷۷: ۱۳۳).

«در حقیقت اصالت را نمی‌توان از فرهنگی به فرهنگ دیگر انتقال داد، بلکه هر فرهنگ مستلزم روندی برای دستیابی به یک وجدان تاریخی و تعریف ارزش‌های آن فرهنگ به‌عنوان اساس و پایه حفاظت میراث است» (یوکیلتو، ۱۳۷۷: ۱۳۴).

۱. مارتین هایدگر آلمانی (Mrtin Heidegget) (۱۸۸۹ - ۱۹۷۶ م) یکی از معروف‌ترین فیلسوفان قرن بیستم

با توجه به ارزش‌های فرهنگی و حقیقت اصالت به‌عنوان اساس و پایه حفاظت میراث، ضرورت بررسی ارزش‌های آثار شهدا و بحث اصالت آن نیز اهمیت می‌یابد؛ که در این نوشتار به ارزش‌ها اشاره گردید و حال به مطالعه اصالت در آثار شهدا پرداخته می‌شود. ارزش‌های موجود در آثار شهدا بیان‌کننده اصالت و بالقوگی هریک از آثار است؛ و مفهوم اصالت نیز به همراه همین مفاهیم بیش‌ازپیش ارزشمند می‌شود.

یک اثر تاریخی - فرهنگی در طی زمان دستخوش تغییرات و اصلاحاتی شده است که بخشی از ویژگی تاریخی و ماهیت مادی اثر را تشکیل می‌دهد که نمایانگر ارزش‌های اصلی و به‌ویژه ارزش‌های معنوی آن بوده و حاوی شواهدی تاریخی و ارزش‌های فرهنگی گذشته و حال است (فیلدن و یوکیلتو، ۱۳۸۲: ۳۸)؛ بنابراین، در موزه شهدا با یک سری آثار مادی مواجهیم که دارای ماهیت فرهنگی - معنوی بوده؛ و نیز ارزش فرهنگی تاریخی برای جامعه داشته و حاوی پیامی تاریخی - فرهنگی است. بحث در اصالت این‌گونه آثار با توجه به رهنمودهای عملی حفاظت که شامل اصالت در طرح، مصالح، طرز ساخت و محیط پیرامون است کمی پیچیده به نظر می‌رسد. چرا که اصالت در طرح بیشتر در آثار هنری مطرح می‌گردد اما در مورد مصالح، طرز ساخت و محیط پیرامون در آثار مردم شناختی‌ای چون آثار شهدا می‌توان به مباحثی پرداخت. به‌ویژه مسأله محیط پیرامون که در آثار شهدا از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و از سویی به‌عنوان عامل آسیب و از سویی به‌عنوان بخشی از اثر و هویت آن محسوب می‌گردد. در واقع آثار به نظر مادی بوده، ولی به لحاظ معنوی حائز اهمیت و ارزشمند است؛ و محیط پیرامون آن می‌تواند تداعی‌گر شرایط جنگ و مالک اثر در آن محیط باشد؛ بنابراین گرد زمان و عوامل به‌ظاهر آسیب‌رسان در آثار شهدا بخشی از اثر تلقی گردیده و جنبه‌های حفظ یا حذف آن به‌عنوان ارزش یا آسیب برای مرمتگر و موزه‌دار حائز اهمیت است. با توجه به مباحث مطروحه بایستی اکنون پرسید که راهکار حفاظت این‌گونه آثار با توجه به ارزش‌های فرهنگی و معنوی آن چیست؟

«حفاظت نمی‌تواند تنها بر پایه شناخت ویژگی‌های کالبدی اثر شکل گیرد، بلکه شناخت ارزش‌های اثر امری ضروری است. ارزش‌های گوناگون در هر اثر تاریخی - فرهنگی داد و ستدی پویا با یکدیگر دارند و بسته به جایگاه، یک ارزش نمود برجسته‌تری می‌یابد. این امر، از مهم‌ترین سنجه‌های تصمیم‌گیری‌های حفاظتی و مرمتی است و داوری ارزش‌ها، بخشی از گوهر فرآیند حفاظت است» (سامانیان و همکاران: ۱۳۹۶: ۱۰). در توصیه‌نامه‌ها و منشورهای بین‌المللی استانداردهایی تعیین شده است که «حاصل بلوغ مفاهیم و اصول در سطح محلی و ملی بوده و منعکس‌کننده نتایج مباحثاتی است که طی دو قرن اخیر در خصوص حفاظت در مقابل مرمت انجام شده است» (یوکیلتو، ۱۳۷۷: ۱۲۹). در منشور و نیز از نظریات برندی بهره‌های فراوانی برده شد که به بعد فیزیکی ماده اثر اهمیت فراوانی قائل بود و مرمت را عبارت از لحظه‌ی روش‌مندی می‌دانست «که اثر هنری در آن لحظه، در وجود فیزیکی خود و در طبیعت زیبایی‌شناختی و تاریخی‌اش، از نظر انتقال آن به آینده مورد تشخیص قرار می‌گیرد» (برندی، ۱۳۸۸: ۳۹). «سند نارا و اعلامیه جهانی تنوع فرهنگی ۲۰۰۱ و کنوانسیون حفظ میراث غیرملموس ۲۰۰۳ امکاناتی را برای حفاظت از کیفیات تازه‌ای از موجودیت اثر تاریخی فراهم کردند که معیارهای کمی منشور و نیز برای رسیدگی به آنها مناسب به نظر نمی‌رسید» (پدرام و همکاران: ۱۳۹۰: ۸-۷). به نظر دیوید کریر^۱ استاد سابق فلسفه دانشگاه کارنگی ملون، «نفس مرمت همراه با ایجاد تغییر در اشیاء تاریخی است و البته زمان نیز خود اشیاء را دگرگون می‌کند و در خواص آن تغییر می‌دهد. وقتی اشیاء تغییر می‌کند؛ ذات آن دگرگون نمی‌شود؛ اینجاست که باید راهی بیابیم تا خود آن چیزی که دارد تغییر می‌کند را بشناسیم. چون به جز این، راهی برای صحبت از تغییرات در اشیاء ممکن نیست» (کریر، ۱۳۸۶: ۲۷).

با توجه به مفاهیم ارزشی آثار و بخصوص موضوع اصالت، شیوه و تصمیم مرمتگر در نحوه برخورد با ارزش‌های بارزِ مسببِ اصالتِ اثر، بحثی گسترده بوده و بر اساس هر اثر متفاوت خواهد بود. بخش‌هایی از اثر که از یک سو به عنوان عوامل نامطلوب و عنصر پوشاننده در جهت مطالعه اثر به شمار رفته؛ و عامل تخریب جدی و آسیب‌رسان خطرناکی برای ساختار اثر خواهد بود و از سویی اصالت اثر را نمایش داده و شرایط خلق و استفاده اثر را می‌نمایاند. هر چند آسیب‌ها تأثیر منفی بر اثر خواهد داشت، ولی بار معنوی و فرهنگی که بر اثر اعمال نموده و ضرورت حفظ را سبب شده، باید در شرایط حفاظتی مورد مطالعه قرار گیرد.

بایستی توجه کرد که چه چیز را می‌خواهیم به آینده منتقل کنیم: تنها بخش مادی اثر را یا مفهوم مستخرج از آن. آیا ماده اثر ارزش این همه هزینه را دارد؟ یا بایستی در حفظ و ارائه آن به جنبه‌های معنوی توجه بیشتری کرد؟ به عبارتی دیگر در حفظ و مرمت آثار شهدا آیا آثار محیط پیرامون - که عمدتاً از عوامل آسیب‌رسان است - به عنوان بخشی از اثر و انعکاس‌دهنده شرایط جنگ و مالک آن بایستی حفظ گردد یا به عنوان عامل آسیب تنها جهت ماندگاری بیشتر ماده اثر بایستی حذف گردد؟ و ارزش‌های اثر چه نقشی در نحوه حفظ و مرمت آن دارد.

بایستی توجه داشت که اگر چه حذف عوامل آسیب در ماندگاری طولانی مدت اثر مؤثر است، اما حفظ آن به عنوان بخشی از اثر و تداعی گر جنبه‌های معنوی آن در آثار شهدا ضروری است. این عوامل از جمله لکه خون شهید بر روی لباس وی دارای ارزش تاریخی، اجتماعی و فرهنگی بوده؛ در واقع نشانگر ارزش‌های اثر است؛ بنابراین بایستی به روش‌های حفاظت پیشگیرانه، کنترل روند تخریب و هرگونه تغییر عمدی در اثر، اعم از حذف عوامل آسیب یا تغییر در شرایط حفظ و نگهداری آن به عنوان مداخله توجه بیشتری گردد.

با توجه به منشور نیوزیلند مصوب ۱۹۹۳ م. مداخله حائز درجاتی است که شامل عدم مداخله نیز می‌گردد؛ و به نظر می‌رسد رعایت اصل حداقل مداخله که خواست اکثر حفاظتگران آثار تاریخی - فرهنگی است و رویکردی رایج در موزه‌هاست (امین‌پور و عباسی، ۱۳۹۰: ۷۰) اصلی معقول و منطقی در حفاظت آثار شهدا باشد؛ مگر در زمانی که ماهیت اثر در اثر عدم مداخله به خطر افتاده و عدم مداخله منجر به تخریب، زوال کامل و از دست رفتن تمامیت اثر و یا تغییر ماهیت و هویت اثر گردد.

مهم‌ترین وظیفه حفاظتگر آثار، بازیابی قابلیت‌های نهفته اثر و حفظ ارزش‌ها و اصالت آن است «بدون وجود اعتقادی راسخ، نسبت به ارزش آثار در هر جامعه، هر اقدامی برای حفاظت از آن تصنعی و موقتی خواهد بود. وقتی امنیت واقعی برای یک اثر به وجود می‌آید که ارزش‌های آن مورد شناسایی و احترام جامعه قرار گیرد» (حجت، ۱۳۸۰: ۴). با توجه به اینکه «یکی از مهم‌ترین اصول در نگهداری آثار بحث حفاظت پیشگیرانه است که به دلیل منافع بسیار آن مهم‌ترین روش شناخته شده است» (Robinson et al, 2000)؛ منشور و نیز توصیه می‌کند: «ما وظیفه داریم میراث فرهنگی را با حفظ همه غنا و اصالتی که دارد، به دست آیندگان بسپاریم» (یوکیلتو، ۱۳۷۷: ۱۳۳)؛ بنابراین نگاه صحیح و به همراه آن درک درست از شیء و دقت در جزئیات فن‌شناسی - آسیب‌شناسی آن مناسب‌ترین راهکار حفاظت و مرمت را به همراه دارد؛ و نیز اهداف موزه و طراحی شیوه آن ارتباط مستقیمی با امر حفاظت این آثار دارد. به نظر دیوید کریر (۱۳۸۶: ۳۶): «هدف حفاظت که کلیت بیشتری دارد؛ بررسی این است که موزه چگونه شیوه درک ما را از اثری که در آنجا قرار می‌دهیم، تغییر می‌دهد؛ و سعی حفاظتگر باید مبنی بر رفع این مشکل جهت حفظ ارزش‌های نهفته و بارز آثار باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه بر روی ارزش‌های آثار شهدا در امر حفظ، جزء اولین گام‌های حفاظت و چه بسا یکی از مهم‌ترین گام‌ها می‌تواند محسوب گردد. چرا که بحث حفاظت، صرف حفظ فیزیکی آثار نیست؛ بلکه حفظ هویت آثار و احیاء مفاهیم ارزشمند ملموس و غیرملموس هست که اثرات مفید و ماندگاری در متن فرهنگ و جامعه دارد. اثر وقتی حامل پیغام فرهنگی خود می‌تواند باشد که به همراه آن بستر مناسب و گویای این پیام نیز فراهم شده باشد؛ چرا که اثر در کمترین شرایط نامطلوب، به سهولت بار انتقال مفهومی خود را از دست می‌دهد و حتی باعث رشد تأثیرات نامطلوبی نیز می‌گردد. لذا هرگونه آثار باقی‌مانده از شهدا درباره شهادت و شهید، سیره، روش و پیام شهیدان و همچنین تربت پاک آنان بخشی از این فرهنگ بوده و برای به شناخت رسیدن و به شناخت رساندن دیگران، در یادآوری رشادت‌های شجاع‌مردان جنگ، نیازمند حفظ و نگهداری مطلوب با دیدگاه حفاظت علمی است. در بررسی‌های صورت گرفته بر آثار موجود در موزه شهدای تبریز، آنچه از اهمیت فراوانی برخوردار است اینکه، اکثر آثار با توجه به ارزش‌های خود، درخور حفاظت اصولی مادی - معنوی است. ارزش‌هایی که نگرش‌های مختلفی چون: فرهنگ، تاریخ، سندیت، جامعه و اصالت را بر تک‌تک آثار تعریف می‌نماید؛ به‌ویژه این ارزش‌ها در آثار به همراه شهید و در حین جنگ بیشتر نمایان بوده و درخور تأمل است. بهترین روش در حفاظت آثار شهدا با توجه به حجم عوامل مخرب که خود نیز دارای ارزش است (قطره خون و ...)، کنترل روند تخریب و حفاظت پیشگیرانه است؛ و اجرای این شیوه برآورده نمی‌شود مگر با نگاه تخصصی به مقوله طراحی موزه‌های شهداء.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم (۱۳۸۶). ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، تهران: انتشارات اندیشه اسلامی.
- آگبرن، ویلیام و نیم‌کوف مایر (۱۳۵۷). *زمینه جامعه‌شناسی*، ترجمه امیرحسین آریان‌پور، تهران: امیرکبیر.
- آگراول، ا. پی (۱۳۶۳). *مراقبت و نگهداری اشیاء موزه‌ای*، تهران: اداره کل موزه‌ها.
- اخترشهر، علی (۱۳۷۹). «امام خمینی و ارزش‌ها»، *ماهنامه پاسدار اسلام*، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، شماره ۲۲۹: ۳۲.
- امین‌پور، احمد و محسن عباسی هرفته (۱۳۹۰). «اصل حداقل مداخله، چالش پیش روی مداخلات حفاظتی در میراث فرهنگی، کشف و تبیین کاستی‌ها و نواقص اصل مذکور با رویکردی نظری به آرای موجود در این حوزه»، *دوفصلنامه مرمت آثار و بافت‌های تاریخی فرهنگی*، شماره ۱: ۶۹-۸۲.
- برندی، چزاره (۱۳۸۸). *تئوری مرمت*، ترجمه پیروز حناچی، تهران: دانشگاه تهران.
- بیرو، آلن (۱۳۶۶). *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: کیهان.
- پدرام، بهنام و محمدرضا اولیاء و رضا وحیدزاده (۱۳۹۰). «ارزیابی اصالت در فرایند حفاظت از آثار تاریخی ایران: ضرورت توجه به تداوم فرهنگ بومی آفرینش هنری»، *دوفصلنامه مرمت آثار و بافت‌های تاریخی فرهنگی*، شماره ۲: ۱۶-۱.
- تارنمای سازمان کتابخانه ملی و اسناد کشور، قسمت قانون اساسنامه سازمان دسترسی در ۱۳۹۱/۰۳/۲۱ به آدرس:
- ماده (۱): تعریف کتابخانه ملی <http://www.nlai.ir/Default.aspx?tabid=604#>
- ترنر، جان‌اتان‌اچ (۱۳۷۸). *مفاهیم و کاربردهای جامعه‌شناسی*، ترجمه محمد فولادی و محمدعزیز بختیاری، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- توسلی، غلام‌عباس (۱۳۷۶). *نظریه‌های جامعه‌شناسی*، تهران: سمت.
- حجت، مهدی (۱۳۸۰). *میراث فرهنگی در ایران*، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.

- رجبی، محمدحسین (۱۳۸۷). «ضرورت شناسایی ابعاد شخصیت امام خمینی (ره)»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا: ماهنامه تخصصی اطلاع‌رسانی و نقد و بررسی کتاب، شماره ۱۲۹: ۱۰.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۸۷). *آناتومی جامعه*، تهران: شرکت سهامی.
- روح‌الامینی، محمود (۱۳۷۷). *مبانی انسان‌شناسی (گرد شهر با چراغ)*، تهران: عطار.
- رهنما، محمدرحیم و غلامرضا عباس‌زاده (۱۳۸۸). *شناسایی نقاط با ارزش شهری، مفاهیم، مبانی، تئوری‌ها و انواع ارزش‌های شهری*، مشهد: جهاد دانشگاهی.
- ریتزر، جورج (۱۳۷۴). *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: علمی.
- سازگارا، پروین (۱۳۷۷). *نگاهی به جامعه‌شناسی با تأکید بر فرهنگ*، تهران: انتشارات کویر.
- سامانیان، صمد؛ مهدی حجت و عادل محتشم (۱۳۹۶). «واکاوی تاریخی و انتظام زمانمند ارزش‌ها در حفاظت و مرمت آثار تاریخی - فرهنگی با استناد به آراء اندیشمندان و اسناد جهانی»، *فصلنامه تاریخ و فرهنگ*، شماره ۹: ۹۸-۳۶.
- سنایی، مهدی (۱۳۸۳). «آشنایی با موزه جنگ مسکو»، *مجله موزه‌ها*، شماره ۳۸: ۳۷-۳۴.
- شیخ‌زاده، محمد (۱۳۸۹). *فرهنگ ایثار و شهادت و شاخصه‌های آن*، دسترسی در ۱۳۹۱/۰۴/۲۴ در تارنمای دبیرخانه شورای هماهنگی و نظارت بر امر ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به آدرس: <http://www.farhangeisar.com/1388-08-18-16-16-03/37-maghalat1/1624-1389-12-16-08-13-04.html>
- صالحی‌امیری، سیدرضا (۱۳۸۹). *مفاهیم و نظریه‌های فرهنگی*، تهران: ققنوس.
- صانعی، پرویز (۱۳۷۲). *جامعه‌شناسی ارزش‌ها*، تهران: گنج دانش.
- صحیفه نور مجموعه سخنرانی‌ها و نامه‌های امام خمینی (ره)، (۱۳۶۷). ج ۱۳ و ۲۰، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- صمدی‌زند، یونس (۱۳۶۷). *مجموعه قوانین، مقررات، آئین‌نامه‌ها، بخشنامه‌ها و معاهدات میراث فرهنگی کشور*، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- عسکری‌خانقاه، اصغر (۱۳۷۳). *مردم‌شناسی (روش، بینش، تجربه)*، تهران: شب‌تاب.
- علیزاده، سیامک (۱۳۸۵). *اصالت حفاظت و پست مدرنیسم، مجموعه مقالات ششمین حفاظت و مرمت اشیاء تاریخی - فرهنگی و تزئینات وابسته به معماری*، ۲۷-۲۹ مهرماه ۱۳۸۲، تهران، به کوشش عبدالرسول وطن دوست، تهران: انتشارات پژوهشکده حفاظت و مرمت: ۱۲۸-۱۲۱.

- فرید، محمدصادق (۱۳۷۶). *مبانی انسان‌شناسی*، تهران: عصر جدید.
- فیلدن، برنارد و یوکا یوکیلهتو (۱۳۸۲). *مدیریت محوطه‌های میراث جهانی*، ترجمه سوسن چراغچی، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- کریر، دیوید (۱۳۸۶). «مرمت در جایگاه تفسیر اثر هنری: دیدگاه یک فیلسوف»، ترجمه امیرحسین کریمی، *فصلنامه مرمت و پژوهش*، شماره ۳: ۲۷-۳۶.
- کونن، بروس (۱۳۷۲). *مبانی جامعه‌شناسی*، ترجمه غلامعباس توسلی و رضا فاضل، تهران: سمت.
- کیوان‌نیا، شاهرخ (تهیه‌کننده) (۱۳۸۶). *مستند تلویزیونی موزه‌های جنگ در دنیا: موزه کان فرانسه*، نویسنده: احمد شاکری، تهران: بنیاد حفظ و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- مظاهری‌تهرانی، حمید (۱۳۸۴). *موزه شهداء*، تهران: شاهد.
- مضطرزاده، فتح‌ا... (۱۳۷۵). «فرهنگ و احیای ارزش‌های اسلامی»، *نامه فرهنگ*، شماره ۲۴: ۹۸-۱۰۱.
- معین، محمد (۱۳۷۱). *فرهنگ فارسی*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- نیک‌گوهر، عبدالحسین (۱۳۶۹). *مبانی جامعه‌شناسی*، بی‌جا، رایزن.
- یوکیلتو (۱۳۷۷). *استانداردها، اصول و منشورهای بین‌المللی حفاظت*، ترجمه سوسن چراغچی، *فصلنامه اثر*، شماره ۲۹ و ۳۰: ۱۳۵-۱۲۱.

- Hole, Frank & Heizer, Robert F. (1969). **An introduction to prehistoric archeology**, London: Holt McDougal.
- Robinson, J. & Pardoe, T. (2000). "An Illustrated Guide to the Care of Costume and Textile Collections", **Scottish Museum Council, Museums & Galleries Commission**. London: MGC Publications
- Spaulding, Albert Calton, (1985). 50 Years of Theory, **American Antiquity**, V50, No. 2, pp. 301-8.
- <http://www.farhangeisar.com/1388-08-18-16-16-03/37-maghalat1/1624-1389-12-16-08-13-04.html>.